

Varlık Vergisi

Osmanlı Devleti döneminden itibaren Türkler ya çiftçi ya da asker olarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Sanayi ve iş kolları, kapitülasyonların da etkisiyle, azınlıkların ve yabancıların eline geçmişti. Tüccarlık, esnafılık ve zanaatkârlık genellikle Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşların tekelinde idi. İkinci Meşrutiyet Döneminde başlayan ve takip eden süreçte gittikçe güçlenen milli iktisadi oluşturma ve bunun için temel koşul olarak görülen milli burjuvazinin yaratılması hedefi, temel hedef olarak Cumhuriyet'e miras kaldı. İzmir'de toplanan I. Türkiye İktisat Kongresi ile başlayan iktisat politikaları ekonominin millileştirilmesi gerektiği, bunun yanında kalkınma için mutlaka yabancı sermayeye ihtiyaç olduğu fikrinde birleşiyordu. 1923-1930 yılları arasında kurulan 201 Türk anonim şirketinden 66'sında yabancı sermaye ortaklığı olmakla beraber, bunlar tüm anonim şirketlerin toplam ödenmiş sermayelerinin % 43'ünü oluşturmaktaydı. Yetersiz sermaye birikiminin yatırımların önünde büyük bir engel teşkil etmesi, devletçilik görüşünün ekonomiye hâkim olmasında çok önemli bir etken oldu. Devlet, devletçilik anlayışıyla çiftlikler kurdu; ormancılık, madencilik, dericilik, kağıt, tekstil, sigara, alkol, toprak ürünleri, gaz ve kömür dağıtımını gibi bir çok işletme alanına geniş bir oranda dâhil oldu. 1932-39 yılları arasında devletçilik uygulamaları çerçevesinde kamu iktisadi kuruluşlarının sayısı 31'den 111'e çıktı. 24 Ekim 1929'da önce New York Borsası'nda Chirre senetleri değerinde büyük bir düşmeyle başlayan ve hızla sanayileşmiş batı ülkelerine yayılan büyük ekonomik bunalımı Türkiye ekonomisine taşıyan en önemli süreç, tarımsal malların fiyatlarında meydana gelen büyük düşüşlerle yaşandı. Buğday ve diğer tahılların fiyatları 1928 - 1929'dan, 1932- 1933'e dek % 60 civarı bir düşüşe maruz kalarak 1930'ların sonlarına kadar da bu şekilde devam etti. Tütün, kuru üzüm, fındık ve pamuk gibi önde gelen ihrac ürünlerinin fiyatları da 1932-1933'e kadar ortalama olarak yüzde 50 geriledi ancak daha sonra bir miktar toparlandı.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sürecinde bir taraftan dış politikasında hassas bir denge kurmak, diğer taraftan da Türkiye'yi her an savaşa girecekmiş gibi askeri, siyasi, psikolojik ve ekonomik anlamda hazır tutmak adına oldukça sert tedbirlere başvurmuştu. Savaşan taraflardan birinin yanında fiilen savaşa katılmadığı halde savaşın getirdiği uluslararası ekonomik koşullardan büyük ölçüde etkilendi ve Türkiye'de sürdürülen savaş hazırlığı ekonomide büyük sarsıntılara yol açtı. Savaş nedeniyle ihtiyati tedbir olarak 1,5 milyona yakın kişi silahaltına alındı. Genç nüfusun silahaltına alınmasıyla üretim düşerken tüketim gittikçe arttı. Türkiye'nin milli savunma masrafları savaşın başladığı 1939 yılında 163.941.000 lira iken, 1943 yılında bu rakam 542.516.000 lira olmuştu. Milli savunma harcamaları bütçe harcamalarının 1940'da % 53'ü, 1941'de % 55'i, 1942'de % 54'ü, 1943'de % 52'si, 1944'de ise % 51'iydi. Bütçe açığını dengelemek isteyen hükümet 18 Aralık 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu'nu çıkardı. Milli Korunma Kanunu fiyatların yükselmesini nispeten engellemiş, ancak ekonomik sorunların ve geniş yığınların sıkıntılarını hafifletmemiş, mal yokluğuna dayalı karaborsa ve karaborsaya dayalı vurgunculuk ortamını da yok edememişti. 1942 Türkiye'si, Avrupa'yı kavuran II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmakla birlikte, yokluk ve sefalet içindeydi. Sürmekte olan savaş nedeniyle ithalat yapılamamış; başta gaz ve tuz olmak üzere pek çok ihtiyaç maddesi karaborsaya düşmüş, ekmeğe karneye bağlanmış, çivi, cam gibi temel inşaat malzemeleri bulunamadığı için inşaat faaliyetleri yürütülemez duruma gelmiş, enflasyon % 100'lere yükselmişti. Hükümetin artan kamu harcamalarını finanse edebilmek için emisyonla başvurması tedavüldeki para miktarını çoğaltarak Türk Lirasının değer kaybetmesine neden olmuştu. Bu dönemde ithalat işleri özellikle gayrimüslimlerin elinde olduğundan savaş zenginlerinin çoğunluğunu da yine onlar oluşturmuştu. Bu servetler, yasa dışı işlemlerle elde edildikleri için vergiden de kaçırılmıştı. Bu yüzden devlet hazinesi gereken geliri sağlayamamış, kamu işlerinde güçsüz ve çaresiz kalmıştı.

1942 yılında Başbakan Refik Saydam'ın vefatından sonra göreve gelen Şükrü Saraçoğlu döneminde, 1942-1945 yılları arasında Devletin ekonomi üzerindeki kontrol maksatlı müdahalesini gevşetmek, serbest fiyat oluşumunu temin ederek üretimi artırmak hedeflenmiştir. Ancak fiyatların serbest kalması karaborsacılığın artmasına sebep olmuş ve fiyatlar yükselmiştir. Rüşvet ve stokçuluk arttığından enflasyon yükselmeye başlamış, vurgundan ve karaborsadan nemalanan kesim haksız kazanç elde etmeye başlamıştır. Halkın bir kısmı fakirleşirken, ticareti elinde bulunduran kısım ki -bunlar gayrimüslim azınlıklardır-, zenginleşmeye başlamıştır. İaşe örgütü işlevini belediyelere devretmiş olsa da bu durum belediyelerin yetersiz olması nedeniyle ekonominin daha da kötüye gitmesine sebep olmuştur. 1938-1943 yılları arasında çeşitli ürünlerin fiyat artışı ve oranları şu şekilde örneklendirilebilir.

1938-1943 Yılları Arası Fiyat Artışları ve Oranları

Malın Türü(Kg)	1938 (Kuruş)	1943 (Kuruş)	Artış Oranı (%)	Malın Türü(Kg)	1938 (Kuruş)	1943 (Kuruş)	Artış Oranı (%)
Ekmek	10,05	38,67	284,7	Kömür	5,33	12,21	129,1
Et	42,52	198,54	366,9	Odun	370,08	1.316,66	255,7
Sebze	7,51	29,96	298,9	Tuğla	1.500	6.000	300
Zeytinyağı	51,85	231,29	336	Kereste	4.000	20.000	400
Şeker	28	338	1107	Kireç	35	399	1.040
Peynir	48,78	155,42	218,6	Kiremit	4	300	1.400
Yumurta	1,71	7,94	364,3	Çimento	50	125	150
Süt	14,79	51,25	236,5	Demir	7	70	900

Kaynak: M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer; "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt II, Sayı 9, 2009, s.321.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını izleyen dönemlerde birçok Avrupa devletinde bir defaya mahsus geçici servet vergilerine başvurulmuştur. Genellikle, savaş sırasında devlet harcamalarında görülen büyük artışları karşılamak amacı ile alınan bu tür servet vergileri, 1913, 1919 ve 1952'de Almanya'da, 1919'da İtalya'da, 1920 ve 1948'de Avusturya'da, 1940 ve 1945'de İsviçre ve Finlandiya'da 1945'te Fransa ve Belçika'da uygulanmıştır. Türkiye'de ise bir defaya mahsus servet vergisinin en somut örneği, İkinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları gereği 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi olmuştur. Varlık Vergisi Kanunu 9 Kasım 1942 tarihinde Başbakanlık tarafından TBMM'ye sunulmuş, 11 Kasım 1942 tarihli 4305 sayı ile kanunlaşmıştır. Verginin çıkarılış amacıyla ilgili olarak dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu ve Maliye Bakanı Fuat Ağralı temelde şu hususların gerçekleştirilmesinin amaçlandığını belirtmiştir: 1-Enflasyonla mücadele için tedavülden para çekmek 2-Savaş yıllarında "çok para kazanmış olanlardan" vergi almak. 3-Devlet gelirlerini artırmak. Varlık Vergisi Kanunu, vergi konusu, vergi miktarı, vergilendirme, verginin tebliğ ve tahsili, teminat, zaman aşımı ve yürürlük adı altında 7 bölümden ve 17 maddeden meydana gelen bir kanundu.

Kanunun kabulünün hemen ardından vergi tespiti için her vilayet ve kaza merkezinde, oranın en büyük mülki amiri başkanlığında; en büyük mal memuru, ticaret odaları ve belediye azalarından ikişer kişi olmak üzere 6 kişiden oluşan heyetler teşkil edilerek verginin tahakkuk sürecine geçildi. Estimatör ve mütehassis adı verilen maliye görevlilerinin görev aldığı tahakkuk sürecinde anonim şirketler, büyük çiftçiler ve emlak sahipleri için servet saptamaları yapıldı. Cetveller halinde yapılan bu saptamalarda Müslümanlar M grubu, Gayrimüslimler G grubu ve Dönmeler D grubu olarak gösterildi ve ayrı ayrı vergilendirildi. Varlık Vergisi olarak adlandırılacak bu vergi, tüccârlar, emlâk ve akar sahipleri ve büyük çiftçilerden toplanacak, mükellefiyet sınırı 500 liradan başlayacaktı. Emlâk ve akar sahiplerinden yıllık kirâsi 2.500 lirayı geçenler, komisyonlarca tayin edilen miktarı ödemeye mecbur tutulacaklardı. Büyük çiftçiler varlıklarının %

5'ini geçmeyecek şekilde ödeme yapacaklardı. Tüccârlar ise kazandıkları paranın ilgili komisyon tarafından takdir edilecek kısmını ödemekle zorunlu tutulmuşlardı. Savaşın en büyük kâr sınıfı tüccarlar olduğu için en büyük vergi dilimi de onlara ayrılacaktı. Vergi, mükelleflerin paralarının gücünden yararlanarak suiistimallerde bulunacakları kaygısıyla 15 gün içinde tahsil edilecekti. Zamanında ödenmeyen vergi için ilk gecikme haftasında % 1, ikinci haftasında % 2 faiz uygulanacaktı.

Varlık Vergisi Kanunu'nun 12. maddesi uyarınca, verginin ilanından itibaren bir ay içinde vergi borçlarını ödemeyen mükelleflerin, vergilerini ödeyinceye kadar bedeni yeteneklerine göre askeri niteliği olmayan genel hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılması ve bunun karşılığında verilecek ücretin yarısıyla borçlarının ödenmesi öngörülmüştü. Kanunda çalışma yükümlülüğü esası yer almasına karşın nasıl ve ne şekilde uygulanacağı belirtilmemişti. Daha sonra çıkan 7 Ocak 1943 tarih ve 19288 no'lu kararname ile yükümlülerin saptanması, iş mahallerine gönderilmesi ve çalıştırılmasına ilişkin esaslar yürürlüğe girmişti. Yükümlülere, çalışmaları karşılığında günde 250 kuruş ücret ödenecek, bunun 60 kuruşu iâşe ve barınma gibi masraflar için kesilecek, geriye kalan ücret ise Varlık Vergisi borcuna karşılık mahsup edilecekti. Varlık Vergisi uygulaması müddetince sevkle kampa alınanların sayısı 2.057 olmuştu. Bu kişilerin 1.869'u İstanbul'dandı. Aşkale'ye sevk edilen toplam 1.400 mükelleften ise 1.229'u İstanbul'dandı. Çalışma merkezi olarak Erzurum Aşkale seçilmiş ve ilk katile için de yerler hazırlanmıştı. 1943 yılının Ağustos ayından itibaren mükellefler Eskişehir - Sivrihisar'daki Biçer İstasyonu'na gönderilmişlerdi. Varlık Vergisi Kanunu'nda beş yıllık bir uygulama öngörülmüşse de; tahsil edilemeyen miktarın bir kısmının artık tahsil imkânının kalmadığı, bir kısmının ise tahsil edildiği takdirde mükellefini zor durumda bırakacağı anlaşıldığından kalan borçların silinmesi için bir kanun layihası hazırlanmıştır. Vergi, kabulünden 16 ay sonra, 15 Mart 1944 tarihinde çıkartılan 4530 sayılı Varlık Vergisi'nin Bekayâsının Terkine Dair Kanun'la tasfiye edilmiş, 1943 Aralık ayının ilk haftasında Sivrihisar'dan serbest bırakılan mükellefler İstanbul'a ulaşmış, 1944 yılı başlarında çalışma merkezlerinde mükellef kalmamıştır.

Devletin bütün bu uygulamaları neticesinde Varlık Vergisi ile toplanması öngörülen 465.384.820 liranın ancak 314.920.940 lirası tahsil edilebilmiştir. Geriye kalan miktarın ise 109.985.481 lirası tahsil edilmemiş, 40.478.399 lirası da yanlış ve mükerrer yazıldığı için iptal edilmiştir. Verginin tüm yurttaki tahsilât oranı yaklaşık olarak % 74 olmuştur. Vergisini ödeyenlerin inanç durumuna bakıldığında ise; gayrimüslimlerin 166, Müslümanların 115, yabancıların ise 33 milyon lira ödediği tespit edilmiştir. Toplam tahsilât ise o dönemki bütçe harcamalarının % 34.4'üne tekabül etmiştir. Küçümsenemeyecek derecede önemli olan bu miktar, devlet için önemli bir gelir kaynağı olmuşsa da ekonominin düzelmesinde tek başına yeterli olmamıştır.

Şahin YEDEK

KAYNAKÇA

AKAR, Rıdvan, **Aşkale Yolcuları (Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları)**, Belge Yayınları, İstanbul 1999.

AKŞİN, Sina, **Türkiye Tarihi-4 (Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980)**, Cem Yayınları, İstanbul 1997.

AKTAR, Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

ARI, Kemal, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", **6. Askeri Tarih Semineri (20- 22 Ekim 1997) Bildirileri**, C. I, Ankara 1998.

ARTUÇ, İbrahim, **İkinci Dünya Savaşı**, Cilt I, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2003.

AYDIN, Mehmet Korkut, "Dönemin Basınına Göre Varlık Vergisi Uygulaması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (1), Elazığ, Ocak 2018, s.289-311.

BAYDAR, Ertuğrul, **II. Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.

BAYKARA, Tuncer, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, İzmir 1991.

COŞAR, Nevin, "Varlık Vergisi Konusunda Yolsuzluk Söylentileri" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, LVIII (2), 2003, s.1-27.

DOKUYAN, Sabit, "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 15(2) Aralık 2014, s.23-55.

Düstur, Tertip: 3, Milli Korunma Kanunu, 26.1.1940, C. 21, Sayfa: 274.

GÜÇLÜ, Muhammet, **Varlık Vergisi Kanununun Çıkarılması, Uygulanması, Kaldırılması ve Sonuçları(11.11.1942-15.03.1944)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990.

İLHAN, Atilla, **Hangi Atatürk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2004.

KAFAOĞLU, A. Başer, **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

KARABULUT, Kerem, "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış" , **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, XI (27), Erzurum 2005, s.325-339.

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**,C.2, İstanbul 1986.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (Çev: Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

ÖKTE, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951.

ÖZKAN, M. Selçuk; TEMİZER, Abidin, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, II (9), 2009, s.319-325.

PAMUK, Şevket, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

ŞAHİN, Mehmet Serkan, "Gaziantep'te Varlık Vergisi Uygulaması", **Belgi**, S. 15, Kış 2018/I, s. 680-693.

Tan Gazetesi, 6 Aralık 1943.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 5255, 12.11.1942.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 5302, 12.01.1943.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 5657, 17.03.1944.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, D.6, İ.4, C.28, s.21,29-32, 11 Kasım 1942.,

TOKGÖZ, Erdiñ, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-2011)**, İmaj Yayınevi, Ankara 2001.

WEİSBAND, Edward, **II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, Çev:M.Ali Kayabal , Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.

YEDEK, Şahin, "Erzurum'da Varlık Vergisi Uygulamaları", **History Studies**, 11(1), February 2019, s.345-367.

YEDEK, Şahin, "Hatay'da Varlık Vergisi Uygulamaları (1942-1943)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, , S. 101, Bahar 2020, s.163-201.

YENAL, Oktay, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Creative Yayınları, İstanbul 2001.

23/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/varlik-vergisi/?pdf=5215> adresinden erişilmiştir